

IŞIK VE KARANLIK: DOĞU DÜŞÜNCESİNDE DİNİ VE FELSEFİ DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Ülker MEMMEDOVA*

Öz: Kullanımda belli bir kavramın sembolü hâline gelen kelimeler vardır. Işık ve karanlık kavramı da böyle kelimelerdendir. Bu çelişkili kelimelere hem dini hem de felsefi literatürde rastlanır. Makalenin amacı, ışık ve karanlık kavramlarını dinî ve felsefi açıdan incelemektir. Burada Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'e atıfta bulunarak bu iki kavramı yansıtan ayetler seçilmiştir. Her biri ayrı ayrı incelenerek anlamları gösterilmiştir. Her üç semavi dinde ışığa ve karanlığa karşı tutum birbirine çok yakındır. Makalede tüm bu fikirler analiz ediliyor ve örnekler gösteriliyor.

Işık ve karanlık felsefi literatürde yaygın olarak kullanılan kavramlardır. Azerbaycanlı Âlim Şihabeddin Yahya Suhreverdi (1154-1191), Orta Çağ'da Doğu'da işrakiliği sistematik olarak geliştiren ve bu akımın yaratıcısı olarak bilinmektedir. Bazı felsefi akımlarda kullanılan iyilik ve kötülük, varlık ve yokluk kavramlarına uygun olarak işrakilikde ışık ve karanlık kavramları kullanılmaktadır. Makalede düşünürün işrakilik akımı ile ilgili eserleri hakkında bilgi verilmektedir. İşrakilik felsefesinin özü, ışığın ve karanlığın ifade ettiği anlamlar anlatılır. Şihabeddin Suhreverdi'nin felsefi eserlerinin yanı sıra şiirlerinde ışık ve karanlıkla ilgili beyitlere de rastlamak mümkündür. Düşünürün eserlerinden bu örnekler seçilerek incelenmiştir. Makalede öncelikle Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de ışığın ve karanlığın mahiyeti anlatılmaktadır. Daha sonra Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin eserine başvurularak işrakilik akımının temelleri ve düşünürün şiiri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ışık, karanlık, din, işrakilik, Şihabeddin Yahya Suhreverdi

LIGHT AND DARKNESS: RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL EVALUATION IN EASTERN THOUGHT

Abstract: There are words that become a symbol of a certain concept in use. The concepts of light and darkness are also such words. These contradictory words are found in both religious and philosophical literature. The purpose of the article is to examine the concepts of light and darkness from a religious and philosophical perspective. Here, verses reflecting these two concepts have been selected by referring to the Torah, the Gospel and the Quran. Each of them is examined separately and their meanings are shown. In all three monotheistic religions, the attitudes towards light and darkness are very close to each other. In the article, all these ideas are analyzed and examples are shown.

Light and darkness are concepts commonly used in philosophical literature. Shihab al-Din

ORCID ID : 0000-0001-8998-4904

DOI : 10.31126/akrajournal.1487498

Geliş Tarihi : 21 Mayıs 2024 / Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2024

*Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Onuruna Edebiyat Enstitüsü.

Yahya Suhrawardi (1154-1191) was an Azerbaijani scientist who systematically prepared the ideas about light and darkness in the medieval East and developed illuminationism (Ishraqi teaching). In accordance with the concepts of "good and evil", existence and non-existence used in some philosophical doctrines, the concepts of light and darkness are also used in Illuminationism. In the article, information is given about the thinker's works related to Illuminationism. The essence of the philosophy of Illumination and the meanings of light and darkness are explained. In addition to the philosophical works of Shihab al-Din Suhrawardi, it is also possible to come across couplets about light and darkness in his poems. These examples from the thinker's works were selected and examined. The article shows the essence of light and darkness in the Torah, the Bible and the Holy Quran. Then, referring to the heritage of Shihab al-Din Yahya Suhrawardi, the basis of Ishraqi doctrine and the thinker's poetry were comparatively investigated.

Key Words: light, darkness, religion, Illuminationism, Shihab al-Din Yahya Suhrawardi

Giriş

Işık ve karanlık kavramları yüzyıllardır hem dinî hem de bilimsel literatürün güncel konusu olmuştur. Tüm dinî kitaplara ve çeşitli felsefi akımlara yansıyan ışık; saflığın, kutsallığın ve mukaddesliğin simgesi olarak verilmektedir. Karanlık, bu yüksek niteliklerin tam tersi olarak anlaşılmaktadır. Her üç kutsal kitapta ışık ve karanlık kavramları, bunların mahiyetine ilişkin fikirler bulunmaktadır. Dinde bu kavramlarla ilgili düşünceler aynı şekildedir.

Şihabeddin Yahya Suhreverdi (1154-1191), Orta Çağ'da Doğu bilim tarihinde işrakiliği sistematik olarak geliştiren ve bu akımın yaratıcısı olarak bilinmektedir. Önde gelen Azerbaycan düşünürü, bilim ve kültürün zirvede olduğu XII. yüzyılda yaşamıştır. Onun yarattığı işrakilik cereyanı, birçok fikir kaynağından yararlanmış, özgünlüğü ve yenilikleri ile yaratıcısına bilim tarihinde büyük bir şöhret kazandırmıştır. Düşünürün dünya görüşüne bakıldığında onun Kadim Doğu ve Antik Yunan felsefesinden yararlandığı, Orta Çağ'da Doğu'da yaygın olan bir takım mezhep ve öğretilerden etkilendiği açıkça görülmektedir.

1. Tevrat ve İncil'de Işık ve Karanlık Kavramları

Işık ve karanlık zıt kavramlardır. Dinî kitaplarda ışık kavramı en yüksek vasıfların sembolü olarak anlaşılırsa, karanlık bunun tam aksini ifade eder.

Tevrat'ta ışık kavramı hem gerçek hem de mecazi olarak ifade edilmiştir. Burada Allah'ın gökyüzünü ve yeri altı günde yaratması, toprağı sudan ayırması, ağaç ve bitkileri, güneşi, ayı, yıldızları, suda ve karada yaşayan canlıları ve son olarak insanı yaratması, yedinci günde işi bitirip dinlenmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Tevrat'ta dünyanın yaratılışı aynen böyle anlatılmaktadır. Bu süreçte Allah'ın gökyüzünü ve yeri yaratmasından sonra ışığın yaratılışı gerçekleşmiştir: *"Tanrı, 'Işık olsun' diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa 'Gündüz', karan-*

lığa 'Gece' adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu" (Başlangıç, 1/3-5).

Hem Tevrat'ta hem de İncil'de ışık kavramı kutsallığın ve adaletin sembolü olarak anlatılmıştır. Bu sembolleştirmede Allah'ın büyüklüğü ve insanların O'na itaatinin önemi farklı şekillerde ifade edilmektedir. Işığın kutsallığın sembolü olarak kabul edildiği ile ilgili Tevrat'ta şöyle belirtilmektedir: *"Işık tatlıdır, Güneşi görmek güzeldir"* (Vaiz, 11/7).

Kutsallık anlamında ışığın simgeleştirilmesi İncil'de de anlatılır: *"Her iyi hediye ve her kusursuz armağan yukarıdan, göklerdeki ışıkların Babasından gelir ve o sürekli değişen gölgeler gibi değişken değildir"* (Yakup, 1/17).

Tevrat ve İncil'de Allah'ın güzelliği yorumlanırken nura benzetilir. Burada Yaratan'ın nuru, gök cisimlerinin maddi dünyada yaydığı ışıkla karşılaştırılması ve insanlara, Güneş ve Ay'ın ışığının O'nun yanında zayıf kalacağı anlatılmaktadır: *"Gündüz ışığın güneş olmayacak artık, Ay da aydınlatmayacak seni; Çünkü Rab sonsuz ışığın, Tanrının görkemini olacak. Artık güneşin batmayacak, ayın çekilmeyecek, Çünkü Rab sonsuz ışığın olacak, Sona erecek yas günlerin"* (Yeşaya, 60/19-20).

İncil'de Tanrı'nın güzelliğinin ışığa benzerliği şöyle belirtilmektedir: *"Bizim ondan duyup size bildirdiğimiz mesaj şudur: Tanrı ışıktır ve O'nda karanlıktan eser yoktur"* (1. Yuhanna, 1/5).

Hristiyan inancına göre İsa, Tanrı'nın oğlu olduğu için Tanrı ile insanlar arasında aracıdır. Bu nedenle İncil'de anlatılır: *"İsa yine halka seslendi: 'Ben dünyanın ışığıyım. Beni izleyen asla karanlıkta yürümez, hayat ışığına sahip olur'"* (Yuhanna, 8/12).

Işık aynı zamanda adaletin de sembolüdür. Kutsal kitaplarda insanlar arasında adalet sağlandığında Allah'ın onları ödüllendireceği belirtilmektedir. Allah, emirlerine uydukları için kullarına nurundan pay verecektir. Emirlere uymayanlar ise o ödülün uzak kalacak ve karanlığa gömülecekler. Işığın yokluğu, yani karanlık mahvın işaretidir: *"Evet, kötünün ışığı sönecek, Ateşi kıvılcım saçmayacak. Çadırındaki ışık er geç kararacak, Kandili sönecek"* (Eyüp, 18/5-6).

İncil'de ışık aynı zamanda hayatta doğru alışkanlıklara yönelmenin ve kötülüklerden uzak durmanın sembolü olarak da gösterilmektedir. Hüküm şu esasa dayanır: *"Dünyaya ışık geldi, fakat insanlar ışığı değil karanlığı sevdiler, çünkü işleri kötüydü. Kötü işler yapmayı alışkanlık edinen, ışıktan nefret eder ve yanlışları ortaya çıkmasını diye ışığa gelmez. Fakat doğru olanı yapan ışığa gelir ki, işlerinin Tanrı'nın isteğine uygun olduğu açıkça görülsün"* (Yuhanna, 3/19-21).

Bazen ışık, insanların doğru düşünmesinin, Tanrı'nın büyüklüğü ve insanları kötü alışkanlıklardan uzaklaştıran kurtarıcı olduğunun farkına varıl-

ması için bir simgedir: “Karanlıkta oturan halka büyük bir ışık gördü ve ölüm gölgesinde oturanların üzerine ışık saçıldı” (Matta, 4/16).

Işık ve karanlığın mücadelesi, iyinin kötülüğe karşı zaferi İncil’de şöyle anlatılır: “Bu ışık karanlıkta parlıyor; karanlık onu alt edemedi” (Yuhanna, 1/5).

İncil’de karanlık çoğunlukla mecazi anlamda kullanılır. Bu kelime gerçek anlamıyla iki yerde geçmektedir (Bolşoy Bibleyskiy slovar, 2005: 1254). İlk kez, İsa’nın kâhinler tarafından hakarete uğradığı ve işkence direğine bağlandığı zaman, üç saat boyunca etrafa karanlık çökmesi (Markos, 15/33) ve İsa’nın ikinci geliş anına aittir (Matta, 24/29).

Tevrat’ta Musa’nın Sina Dağı’nda Allah’la karşılaşması kalın bir bulut şeklinde anlatılır: “Halk uzakta durdu, fakat Musa Tanrı’nın bulunduğu koyu bulut kümesine yaklaştı” (Çıkış, 20/21). Tanrı ile buluşmak ve konuşmak kara bulutların ardında gerçekleşti. Karanlık, Allah’ın etrafında bir perde oldu: “Böylece siz yaklaşıp dağın eteğinde durdunuz; dağ yanıyordu, alevler göğün bağrına yükseliyordu, koyu bir karanlık ve kara bulutlar vardı” (Tekrar, 4/11).

Karanlık, Tanrı’nın emirlerini anlamamayı sembolize eder. Yani Allah’ın emirlerini yerine getirmek Allah’ın nuruyla ödüllendirilmekse, bunları anlamamak cehalet karanlığı girdabına batmaktır.

Karanlık; boşluğun, ölümün, hayal kırıklığının, endişenin, kafa karışıklığının, günahkârların yok edilmesinin, ahlaksızlık ve manevi cehaletin metaforudur.

2. Kur’an-ı Kerim’de Işık ve Karanlık Kavramları

Işık ve karanlık kavramları Kur’an-ı Kerim’de de geçmektedir. Burada ışık kelimesi nur ve ziya kelimeleri ile ifade edilmektedir. Arapçada “ışık, aydınlık” anlamına gelen ziya kelimesine Kur’an’ın Yunus (10/5), Enbiya (21/48) ve Kasas (28/71) surelerinde geçmektedir (Abd el-Baki, 1364: 434).

Işık anlamında Kur’an-ı Kerim’de daha çok kullanılan nur kelimesidir. Bu kelimenin Arapçadan tercümesi “ışık” anlamına gelir. Bu kelime Kur’an-ı Kerim’de Bakara (2/17 ve 257), Nisa (4/174), Maide (5/15, 16, 44, 46), En’am (6/1), A’raf (7/122, 157), Tevbe (9/32), Yunus (10/5), Ra’d (13/16), İbrahim (14/1 ve 5), Nur (24/35 ve 40), Ahzab (33/43), Fatır (35/20), Zümer (39/22 ve 29), Şûra (42/52), Hadid (57/9, 12, 13, 19 ve 28), Saff (61/8), Teğabun (64/8), Talak (65/11), Tahrim (66/8) ve Nuh (71/16) surelerinde bulunmaktadır (Abd el-Baki, 1364: 720). Aynı zamanda “Nur es-Semavat va el-Ard” Allah’ın güzel isimlerinden biridir (El-Kahtani, 1997: 142).

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın insanlara yol göstermek için gönderdiği kutsal kitaplarda nur adlandırılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de kutsal kitaplar hakkında böyle söylenir: “Andolsun, biz Musa ile Harun’a, Allah’a karşı gelmekten

sakınanlar için o Furkan'ı bir ışık ve öğüt olarak verdik" (Enbiya, 21/48); "*O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletilen ve bir öğüt olarak İncil'i verdik*" (Maide, 5/46); "*Ey insanlar! Size Rabbinizden kesin bir delil (Hz. Muhammed) geldi ve size apaçık bir nur (Kur'an) indirdik*" (Nisa, 4/174).

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın güzelliği nura benzetilmektedir: "*Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fanus içinde. Fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir*" (Nur, 24/35). Şihabeddin Suhreverdi'nin şiirlerinin birinde bu ayete uygun beyit bulunmaktadır. Daha sonra bu konuda bahsedilecektir.

Tevrat'ta ve İncil'de bildirildiği gibi, Kur'an-ı Kerim'de ışık, kutsallığın, doğrunun ve saflığın işaretidir. Karanlık ise bunun aksidir: "*O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık ayetler indirdir. Şüphesiz Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir*" (Hadid, 57/9); "*Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz*" (Fatır, 35/20).

Ünlü müfessirlerden Hüseyin Damgani (1007-1085), Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen nur kelimesinin özünde aynı olduğunu ancak farklı amaçlarla kullanıldığını söylemiş ve onu on kısma ayırmıştır: 1) İslam dininin nuru; 2) İmanın nuru; 3) Tanrı'nın nuru; 4) Peygamberin nuru; 5) Gün ışığının nuru; 6) Ay ışığının nuru; 7) Yüce Allah'ın kıyamet gününde Sırat Köprüsü üzerinde müminlere verdiği ışığın nuru; 8) Helal, haram, hükümler ve dinî talimatlar arasındaki açıklığın nuru; 9) Kur'an-ı Kerim'de helal ve haramın aydınlık nuru; 10) Adaletin nuru (ed-Damgani, 1983: 426-428). Bilim adamı, yaptığı sınıflandırmada kutsal kitaba yansıyan nur kelimesinin anlamlarını ilgili ayetlerle açıklamıştır.

İbn Sikkit (802-858), nur ile ziya arasında hiçbir fark olmadığını belirtmiştir (el-Elusi, 1994: 120). Filologlara göre nur asıldır, ziya ondan yayılır. Bazı yorumcular nur sözünü aydınlanmış anlamında açıklamışlar.

İşığın zıttı olan karanlık kavramı, Kur'an-ı Kerim'de zulmet kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelime, Bakara (2/17, 19 ve 257), Maide (5/16), En'am (6/1, 39, 59, 63, 97 ve 122), Ra'd (13/16), İbrahim (14/1 ve 5), Enbiya (21/87), Nur (24/40), Neml (27/63), Ahzab (33/43), Fatır (35/20), Zümer (39/6), Hadid (57/9) ve Talak (65/11) surelerinde bulunmaktadır (Abd el-Baki, 1364: 428).

Meşhur müfessirlerden Hüseyin Damgani (1007-1085), Kur'an-ı Kerim' de ifade edilen "karanlık" kelimesinin dört aşamada kullanıldığını göstermiştir: 1) Kurunun ve suyun korkusunun karanlığı; 2) İnsanın yaratılışını temsil eden üç özelliğe sahip üç karanlık; 3) İman ve kötülüğün ifadesi olan ışık ve karanlık; 4) Gece ve gündüzün ifadesi olan ışık ve karanlık (ed-Damgani, 1983: 210-211). Bu bölgelerin her biri farklı ayetlerde yansıtılmaktadır.

3. Şihabeddin Suhreverdi'nin İsrakilik Üzerine Çalışmaları

Şihabeddin Suhreverdi'nin felsefi mirasının Azerbaycan'da tek araştırmacısı, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi muhabir üyesi, Prof. Dr. Zakir Memmedov'un düşünürün vefatının 800. yılıyla ilgili yayınladığı "Şihabeddin Yahya Suhreverdi (Kısa bibliyografik bilgiler)" (Elm neşriyatı, 1991) kitabında düşünürün eserlerinin olduğu dünya kütüphaneleri, yayını hakkında tam ve detaylı bilgi verilmiştir. Burada filozofun israkilik ile ilgili sekiz eserin müellifi olduğu belirtilmektedir: "Hikmet el-İşrak", "Hayakil en-nur", "el-Elvah el-imadiyye", "Pertov-name", "el-Barikat el-ilahiyye", "en-Neğemat es-semaviyye", "Levami el-envar", "el-Kelimat ez-zavkiyye va en-nukat eş-şevkiyye av risalet el-ebraç" (Memmedov, 1991: 21-23). Şihabeddin Suhreverdi'nin Arapça ve Farsça el yazmalarının tarihi, katipleri hakkında kısa ve detaylı bilgiler düşünürün vefatının 800. yıldönümü münasebetiyle yazılmış bu kitapta yer alıyor.

Azerbaycanlı âlimler Zakir Memmedov ve Tariyel Hasanov, Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin "Akaid el-hukema" risalesini Azerbaycan ve Rus dillerine tercüme etmişler. Risale orijinalıyla her iki dilde ilk kez 1986 yılında yayınlanmıştır. Zakir Memmedov 1989 yılında Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin "Hayakil en-nur" risalesini Arapçadan Azerbaycancaya tercümesini kitap şeklinde yayınladı. "Hayakil en-nur" ve "Akaid el-hukema" risaleleri ikinci kez "Şark felsefesi (IX-XII asırlar)" (BDU Neşriyatı, 1999) kitabında yayınlamıştır (Memmedova Zakirkızı, Ü. & Memmedova Zakirkızı, A., 2021: 1153).

4. İsrakiliğin Esası

İsrakilik akımında varlık ve yokluk kavramları ışık ve karanlık kavramları gibi anlaşılır. Genel olarak ışık ve karanlık, Doğu dinî ve felsefi literatüründe geniş bir şekilde yansıtılmaktadır. Hayır ve şer şeklinde karşı karşıya duran iki taraf ve onların mücadelesi bu edebiyatların ana temalarından biridir. Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta buna en güzel örnektir. "Bir bütün olarak ele alındığında Avesta'nın ana düşüncesi düalizmdir: her yerde ışıkla karanlık, yaşamla ölüm, hayırla şer, adaletle haksızlık savaşı" (Məmmədov, 1994: 13). Bütün bu mücadeleler her zaman mutlu bir sonuçla sonuçlanır. Ağır, uzun süren çatışmalar adaletin tesisi ve hayırın zaferiyle sonuçlanır. Ancak bu fikirler

ışrakiliğe tam olarak yansımamıştır. “Burada ışık ve karanlık eski Doğu dinî felsefi düşüncesine rağmen iki rakip başlangıç değildir, karanlık, ışığın yokluğudur.” (Məmmədov, 1976: 75).

Düşünür ışıktan bahsederken onu iki kısma ayırmıştır: Nuru arız ve nuru mücerret. “Hikmet el-İşrak” adlı kitabında şöyle anlatılıyor: “Nuru arız tek başına ışık değildir. Onun varlığı başkasına aittir. O yalnızca başka birinin ışığıdır. Nuru mücerret saf ışık, kendi içinde ışıktır. Her bağımsız ışık, mücerret saf bir ışıktır.” (Məmmədov, 1976: 75).

Karanlık kavramı işrakilikte berzah olarak adlandırılmaktadır. “Işıktan hâli olan berzahlar cevheri kesif ve karanlık içerikten oluşmaktadır.” (Məmmədov, 1978: 164).

“Hayakil en-nur” kitabında şöyle yazıyor: “O, mutlak hükümdardır. Çünkü mutlak hükümdar, her şeyin zatının kendisine ait olması, onun zatının hiçbir şeye ait olmamasıdır.” (Sührəvərdi, 1989: 34).

Doğu peripatetizminden yararlanan Şihabeddin Suhreverdi, aydınlatma, ziyalanma yani türümcülük teorisini işrakilik akımına uygun yola çıkararak açıklamaktadır.

“Doğu Peripatetizminin ontolojisi, varoluş seviyelerinin vahit başlangıçtan, ilk nedensellik olan vahit varlıktan ortaya çıktığını ileri süren türümcülük teorisine dayanmaktadır. Doğu peripatetiklere göre, vahit ilk nedensellik oluştuğu ilk sonucun da tek olması gerekir.” (Məmmədov, 1978: 102). Nedensellik ve sonuç ilişkilerinde vahitlik ilkesi işrakiliğe de yansımaktadır. Şihabeddin Suhreverdi bu düşünceyi esas alarak yazmıştır: “Bil ki, vehtani bir şeyin etkisi de vehtani olmalıdır.” (Məmmədov, 2009: 64).

Türümcülük teorisini tamamen felsefî mahiyet taşıdığından, bu fikir dinî görüşlerle çelişiyordu. Çünkü türümcülük teorisinde varlık ilk nedensellik ve sonuç ilişkileri üzerine inşa edilmiş ve birinin diğerini doğurduğu ifade edilmiştir. Dinde nedensellik ve sonuç ilişkileri olmadığından bu fikirler tamamen reddedilmiştir. İbn Teymiyye yazmıştır ki; “Vahitten hiçbir şey çıkmıyor, asla hiçbir şey türemir. Ondan hiçbir şey çıkmamış ve asla hiçbir şey türememiştir. Ancak O her şeyi halk etmiştir, her şeyi yaratmıştır.” (Məmmədov, 1978: 106).

Mevcut ışığın yayılması ve ondan yeni bir ışığın oluşmasıyla ilgili olarak “Hikmet el-İşrak” kitabında ışıklar ışığın sayesinde ortaya çıkan ilk varlığın vahitliği karanlık değil, nuru mücerret olması gösterilmektedir. Çünkü eğer ışıktan karanlık vücuda gelseydi, o zaman ziyalanma biter ve kesilirdi (Məmmədov, 2009: 65).

Türümcülük sürecinde ışıkların sonsuzluğu, birinin diğerinden oluşması, nedensellikten sonucun ortaya çıkması işrakilikte geniş bir şekilde anlatılmıştır. Işık yalnızca ışığı doğurur. “Çünkü berzahlardan ve idare edici ışıklarda çokluk oluşuyor. Eğer en yakın ışıktan mücerret bir ışık, bu kurala göre

bu ışıktan başka bir mücerret ışık hasil olursa, demek ki berzahlara gidib çıkılmaz. Burada berzahları ışıkların gölgeleri denilerek sorun çözülür. Böylece, Doğu Peripatetizminin üç hipostaza - akıl, nefis ve cisim (gök) dayanan türümcülük teorisinin aksine, işraki felsefesine ait türümcülükte ışık ve onun gölgesine (karanlık heyet) dayanan ikilik ilkesi benimsenmiştir." (Məmmədov, 2009: 77).

Filozofa göre, ışıklar ışığından yararlanan her bir mücerret ışığın iki tabiatı vardır: Zenginlik ve yoksulluk. "En yakın ışık kendiliğinde yoksuldur, birinci'ye göre zengindir." (Məmmədov, 2009: 77).

İşrakilik felsefesinde gözlem kavramı, işrak kavramının karşıtıdır. Ziyalanma sırasında, yüce varlıktan aşağı bir varlık doğar; ışıklı ziyanın mücerret ışıktan başka bir mücerret ışık üzerine akması sürecidir. Gözlem, aşağı varlığın âli varlığı izlemesidir. "Her iki süreç âli varlık ile aşağı varlık arasında, yani görülen ile gören arasında perde olmadığına meydana gelir." (Məmmədov, 1976: 77).

İşrakilik ontolojisine göre ışıklar ışığından başlayarak son mücerret ışığa kadar her bir âli ışığın ışık üzerinde kahrı, yani kendine itaat ettirme, rağbet uyandırma, aynı zamanda aşağı ışığın ona karşı sevgisi, coşkusu ve muhabbeti vardır.

"İşrakilik felsefesinin türümcülük teorisine göre, ışıklardan ve onların gölgelerinden oluşan mevcudatın mertebeleri, ışıklar ışığından uzaklaştıkça zayıflar." (Məmmədov, 2009: 81).

Prof. Dr. Zakir Memmedov, bazı araştırmacıların Şihabeddin Suhreverdi'yi panteist olarak tanımlamaya çalıştıklarını bildirmiştir. Aslında o hiçbir zaman mevcudatla Allah'ın, aynı zamanda insanla Allah'ın birliğini ve özdeşliğini söylememiştir. Şihabeddin Suhreverdi, panteist bir tavırla tasavvuf düşünürlerinin insanla Allah'ı özdeşleştirme yönündeki önermelerini benzersiz bir şekilde yorumlamıştır (Məmmədov, 2009: 114).

Zengin sosyo politik, etik ve ahlaki fikirler Şihabeddin Suhreverdi'nin risalelerine ve şiirlerine yansır.

5. Şihabeddin Suhreverdi'nin İşraki Anlamlı Felsefi Şiirleri

Şihabeddin Suhreverdi büyük bir filozof olmasının yanı sıra, Arap ve Fars dillerinde şiir yazan bir düşünür ve şair olarak da tanınmıştır. Öğrencisi Şemseddin Şehrezuri, "Şihabeddin Suhreverdi'nin Arap ve Fars şiirinde de yeteneğinin yüksekliğini gösteren hoş ve güzel şiirleri olduğunu" göstermiştir (Məmmədov, 1978: 149). İbn Ebi Useybia, İbn Hallikan, Yakut Hamevi ve Hanbeli'nin eserlerinde Şihabeddin Suhreverdi'nin kişiliği yetenekli bir şair olarak da sunulmuştur. Düşünürün meşhur şiir divanının natamam bir nüshası Dimaşk'daki Zahiriyi Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

Şihabeddin Suhreverdi'nin eserinde öne çıkan temalardan biri ışığa olan sevgi ve O'na kavuşma arzudur:

Zulmetin alacakaranlığından visalın ışığına dönün.

Ayrılık gecedir, visal sabah (el-Hemevi, 1993: 2808).

Şair, hicran ateşinde yanan âşıkların durumunu karanlık bir geceye benzetmektedir. İçlerindeki üzüntü sanki çevreyi etkisi altına almış, dünya derin bir karanlığa boyanmıştır. Bu acı karanlık, âşıkların içini de dışını da eritir, yok eder. Çözüm ancak ayrılığın sona ermesi, visala kavuşmaktır. Bu yüzden düşünür, visal anını ışıkla karşılaştırır. Bu ışığın anlamı nedir? Âşıkların uzun süren hasretinin sona ermesine, karamsar duyguların ortadan kalkmasına, ruhun özgürleşmesine ve nihayet visal gününe işaretir.

Düşünürün şiirinde aşktan bahsederken göz önünde insan siması canlanır. Ayrılık ve visal kavramları gerçek aşkın tezahüründen daha büyüktür ve felsefi bir anlam taşır. İnsanın âli ışığa olan çabası, visala erme ve kutsal ışığı seyretmek arzusu sanatsal bir imgeyle verilmektedir. Şunu da hesaba katmak gerekir ki, insan ne kadar saf ve masum olursa olsun, hiçbir zaman ilahi güçlerle aynı seviyede duramaz. Dolayısıyla visal kavramı buluşma anlamında anlaşıl- sa da Şihabeddin Sühreverdi'nin dünya görüşüne göre ışıklar ışığınin müşahade- si olarak gösterilmektedir.

Ben zulmetde ışık gördüm

sanki gece gündüze dönmüştü (el-Hemevi, 1993: 2808).

Maddi dünyadan ayrılma arzusu insanı yeni bir dünyaya kavuşturur. O san- ki karanlıktadır. Hüzün, hasret, hicran dolu bu durum sevgiliyi bunaltır. Onu ruhen saran koyu karanlık, üzüntüsünü artırır. Kurtuluşu kavuşacağı ışıkta gö- rüyor.

İbn Ebi Useybia'nın eserinde ikinci mısra “*Sanki gece gündüzle süslendi*” şeklinde gösterilmektedir (İbn Ebi Useybie, 1965: 643).

Sena'dan bir ışık alıyorum

onunla bana mezarımın yakınlığını hatırlatıyor (İbn Ebi Useybie, 1965: 643).

Şihabeddin Suhreverdi ışığa sonsuz sevgisi olan bir âşığın ışığı uzaktan gördüğünü anlatır. Sana'dan parlayan bu ışık, beşerî âlemden ebedâ ayrılışın işaretidir. O, insanı ölümlü dünyayı terk etmeye çağırıyor. Âşık cismen mah- volsa da ruhen ölmez. Ruhunun kafesi bedeni soğuk toprağa karışsa da kafen- siz ruhu göklere yükselecek ve ışıklar âlemini izleyecektir. Ölüm ne kadar trajik ve üzücü görünse de, kendisine gelecek olan nimet, böyle bir ayrılığın yaklaşmasını kolaylaştırır ve oluşan karamsarlığı ortadan kaldırır.

Yakut Hamevi'de ilk mısra “*Zavra'dan bir parıltı göründü*” şeklinde verilir (el-Hemevi, 1993: 2808).

O ışığı görürsem yok olurum

Bunu soldan sağa biliyorum (el-Hemevi, 1993: 2809).

Yıkıcı görünen ışık yeni bir hayatın başlangıcıdır. Maddi dünyayı terk etmek birçokları için kayıp gibi görünüyor. Sevdiklerini bırakacağı bu dünyada sonsuza kadar sürecek hiçbir şey yoktur. Bunu tüm varlığıyla anlayan düşünür, ışığa kavuşmak ister. Işığın ortaya çıkışı bedeninin yok olması gibi kabul edilse de, ışıklı dünyaya girerek visala kavuşmaktır.

Onlara samimiyetle yaklaştı ve onlar da ona razı oldular, gönülleri

Onun ışığında hücre ve kandildir.

Aşk kazanırsa aşkların suçu yoktur.

Sırları ortaya çıkmış, aşkları aşkarlanmıştır (el-Hemevi, 1993: 2809).

Şihabeddin Suhreverdi'nin beyitlerinde geçen "hücre ve kandil" ifadesi, Kur'an-ı Kerim'de bulunan bir benzetmedir (Nur, 24/35). Müfessirler müminlerin göksünü bir hücreye, kalbini bir şişeye, Allah sevgisinin ise içinde yanan bir kandile benzetildiğini söylemişlerdir.

Sonuç

Dinî ve felsefi literatürde ışık ve karanlık kavramları birbirine zıt taraflar olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler aslında birbirine yakındır. Semavi dinlerde ışık; kutsallığın, adaletin ve doğruluğun simgesidir. Karanlık ise tam tersine cehaletin simgesi olarak verilir. Kâmil olan insanlar, maddi ve manevi dünyanın mahiyetini anlar ve sonsuzluğu tercih ederler. Karanlık, insanların düşüncelerindeki cehalettir. Felsefe literatüründe ışık ve karanlıkla ilgili fikirlere geniş yer verilse de bu kavramların özünü gösteren akım İsrakilikdir. İsrakiliğin kurucusu Azerbaycanlı düşünür Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin hem bilimsel eserlerinde hem de şiirlerinde ışık ve karanlık üzerine düşüncelere rastlanılır. Makalede birbiriyle çelişen bu iki kavram dinî ve felsefi açıdan karşılaştırılmaktadır. Şihabeddin Suhreverdi'nin şiirlerinde ışık ve karanlıkla ilgili beyitler sunulmuş ve incelenmiştir.

KAYNAKÇA:

Abd el-Baki. (1364). El-Mucem el-mufheris lielfaz el-Guran el-Kerim. Mısır: Dar el-kutub el-mısırye

Bolşoy Bibleyskiy slovar. (2005). Pod redaksiy Uoltera Eluella i Filipa Kamforta. Sankt-Peterburq: Bibliya dlya vsex

ed-Damgani. (1983). Gamus əl-Guran av islah əl-vucuh va en-nezair fi el-Guran el-Kerim. Beyrut: Dar el-ilm lil-meleyin

el-Elusi. (1994) Ruh el-meani fi tefsir el-Guran el-Kerim. C. 3. Beyrut-Lubnan: Dar el-kutub el-ilmıyye

El-Hamavi. (1993). Mucem el-udeba ab tebekat el-udeba. Beyrut-Lubnan: Dar el-ğarb el-İslamiyyi

İbn Ebi Useybie. (1965). Uyun el-enba fi tabaqat el-etibba. Beyrut: Dar mektebet el-heyat

El-Kahtani. (1997). Esmā-i Hüsna şerhi. Trc. Dr. Ahmet İyibildiren. Konya: Uysal kitabevi

Kur'an-ı Kerim Meali. (2011). (Haz.). H. Altuntaş & M. Şahin, 12. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Kutsal Kitap Yeni Dünya çevirisi. (2011). (türkçe)

Memmedova Zakirkızı, Ü. & Memmedova Zakirkızı, A. (2021). Doğu'nun Karanlık Hazinesini Aydınlatan Araştırmacı. Usbad Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 3/6, 1145-1158

Məmmədov, Z. (1994). Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı: İrşad

Məmmədov, Z.C. (1978). Azərbaycanda XI-XIII əsrlərdə fəlsəfi fikir. Bakı: Elm

Məmmədov, Z.C. (1976). İşraqilik fəlsəfəsinin ontologiyası. Azərb. SSR EA Xəbərləri (tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası), 3, 75-82

Məmmədov, Z. (2009). Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi. Bakı: Elm

Məmmədov, Z. (1991). Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi. Qısa biblioqrafik məlumat. Bakı: Elm

Sührəvərdi. (1989). İşıq heykəlləri. Ərəbcədən Azərbaycan dilinə tərcümə, ön söz və qeydlər Z.C.Məmmədov, Bakı: Elm